

İSLÂM AÇISINDAN İKTİSADÎ VE SOSYAL FAALİYETLERLE İLGİLİ NORMATİF KAİDELER

Prof. Dr. Sabahaddin ZÂİM

İslâm'ın iktisadî hayatla ilgili normatif kaideleri son zamanlarda üzerinde çok durulan bir mevzu olmuştur. Bu makalede Kur'ân-ı Kerim'den ve Peygamberimizin Hadis'lerinden örnekler alınarak bir insanın iktisadî hayattaki davranışlarını düzenleme amacına yönelik normatif kaidelerin özetlenmesine çalışılmıştır.

İslâm'a göre insan, iktisadî hayatta bir (*homo-economicus*) iktisadî adam gibi davranmamalıdır. Bunun yerine «Allah'ın ipine sınımsız sarılıp ayrılmayan» bir *müslüman insan* (*homo-Islamicus*) modeli esas alınmalıdır. Bu *müslüman insan*, iktisadî hayattaki davranışlarında, kendisinde yaratılıştan mevcut olan nefsinin tatmin ve menfaatlerini maksimize etme duygularını, Allah'ın emir ve yasaklarıyla makul ölçülerde düzenlemeye çalışan insandır. Bunu yapabilmesi için insanın eğitilmesi, Allah'ın emir ve yasaklarını öğrenmesi, sonra da bu bilgilerini davranışlarında uygulaması gerekir. Allah, mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerim'in başında Bakara Sûresinin ikinci âyetinde insanlara şöyle seslenir : «İşte bu kitab ki; doğruluğunda şüphe yoktur. İnananlara kötülüklerden korunmak için yol göstericidir.» (2/2) [*]

El Mâide sûresinin 3. âyetinde ise «Bu gün, dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım. Size din olarak Müslümanlığı verdim» demek suretiyle, kâinatın yaratılışından bu yana muhtelif peygamberleriyle insanlara yol gösterici olarak gönderdiği kaideler düzenini Kur'ân ile tamamladığını ve insanların buna göre hareket etmelerini bildirmektedir. Böyle bir eğitime tabi tutulmazsa, insan, yaratılışında mevcut olan mala düşkünlük, nefesine bağlılık, cimrilik, egoistlik gibi özellikleri sebebiyle, iktisadî hayatta başarılı olmak için *iktisadî adam* gibi davranmaya mütemayildir.

(*) Bu rakamlar sûre ve âyet numaralarını gösterir. Meselâ, 2/2: 2. sûre'nin 2. âyeti demektir.

Allah, insanın bu özelliğini Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberi vasıtasıyla şöyle ifade etmektedir: «Kadınlara, oğullara, yağm yığın altın ve gümüşe, güzel cins atlar ile sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı insanların aşırı sevgisi vardır. Bunlar dünya hayatının mataıdır. Oysa, asıl güzellikler Allah katındadır.» (3/14)

«De ki: Rabbimin hazinelerine siz malik olsaydınız, tükenir korkusuyla kıstıkça kısar, cimrilik ederdiniz. İnsanoğlunun eli pek sıkıdır.» (17/100)

«Zaten, insan düşüncesinde ve insanın nefsinde kıskançlık hazır-
dır.» (4/128)

«Gerçekten insan, Rabbine karşı pek nankördür. Nankörlüğüne, insanın kendisi de şahittir. İnsan, mala da çok düşkündür.» (100/6-8)

Bu ifadelerde görüldüğü gibi insanın nefsinde düşkünlüğü, vs. gibi eksiklikleri fitrat ve yaratılışı icabıdır. İnsan melek değildir. Öyleyse, insanoğlunun bu arzulara meyli onun aslını teşkil eden özelliklerin bir parçasıdır. Bu hususiyet ne kendi kendini inkâr edebilir, ne de başkası tarafından inkâr olunabilir. Esasında bunlar, mâkul görülen tatlı bir takım arzu ve temayüllerdir. Bir takım ihtiyaçların karşılanması ve gelişme duygusunun teşviki için, insan hayatında bu duyguların bulunması da gerekir. Fakat, insanın fitratında bu temayüllerin dengesini sağlayan başka bir fitrî taraf daha mevcuttur. Bu da, insanı Allah'a inanca ve âhiretle ilgili yüceliklere sevk eden manevî duygularıdır. İslâm dini, insanın maddi sahadaki fitrî temayüllerini, manevî sahadaki yükselme gayretleriyle dengeleyici, hatta birbirini tamamlayıcı kaideler getirmiştir. Karşılıklı denge sistemi içinde hareketlerini düzenleyebilen insan, iktisadî adam yerine *Müslüman İnsan* modelini oluşturur. Müslüman insan, davranışlarını bu denge içinde tutma sorumluluğunu taşır. Peygamberimiz, bir hadisinde bu hususu şöyle ifade etmektedir: «Kiyâmet gününde insan dört konuda hesap vermek zorunda olacaktır:

- 1 — İlmiyle ne gibi ameller yaptığından,
- 2 — Ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden,
- 3 — Malını nerede kazanıp, nereye sarf ettiğinden,
- 4 — Vücudunu ve sıhhatini nasıl değerlendirdiğinden.» (*)

İslâm dininde, insanın iktisadî davranışları yoğun bir meta-ekonomik kaideler bütünü içinde belli mecralara doğru kanalize edilmiştir. Bu sebeple *Müslüman İnsan* modelinin gelişmesi için, insanın, herşeyden evvel bu kaideler bütünü hakkında bilgi sahibi olması, sonra da

(*) Ebu Yusuf, Kitab'ül Haraç, sh. 29, İst. Ün. Yay. No. 1518, İst. 1970

bunları davranışları içinde uygulamaya koyma gayreti içinde bulunması istenmiştir. Bu husus ancak eğitimle, talim ve terbiye ile gerçekleştirilebilir.

Şimdi, İslâm dininde iktisadî hayatın üretim, tüketim, bölüşüm gibi çeşitli fonksiyonel safhalarında, insan davranışlarıyla ilgili başlıca normatif kaideler Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlere ve Peygamberimizin Hadîslerine dayanılarak özetlenecektir :

I — ÜRETİMDE EMEK VE TEŞEBBÜS FAKTÖRLERİ İLE İLGİLİ KAİDELER

1 — a. İnsan, davranışında dengeli olacaktır. O, sadece bir homo-economicus değil, aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki halifesi, eş-refülmahlûkattır. Hayatının düsturu: Doğru yaşama, ahlâklı olma, yeteneklerini iyi kullanmaktır. Allah, iyi insanlara şöyle hitap eder: «İnananlar ve iyi işler yapanlara gelince; onlara gücünün üstünde yük yüklenemez, cennetlikler onlar, orada sonsuz kalacaklardır.» (7/42). Burada, Allah'ın emir ve yasaklarının insan gücü üstünde ve yapılamayacak şeyler olmadığı ifade edilmektedir.

b. «Bu dünyanın varlığı kâfirler için süslü görünür, alay ederler inançlı kişilerle. Oysa korunanlar, kıyâmet gününde onlardan üstündürler. Dilediğine Allah hesapsız rızık verir» (2/212).

«İhsanlardan kimi, -Rabbimiz, bize vereceğini bu dünyada ver- der. Âhirette onun bir payı yoktur artık.» (2/200). «Onlardan kimileri de, —Ey Rabbimiz, bize dünyada da, âhirette de en hayırlısını, en güzeli- ni ver ve bizi cehennem azabından koru» der. (2/201). İşte Müslüman insan, âhiret için hemen ölecekmiş gibi, dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışan ve Allah'ın «Namaz bittiğinde yeryüzüne dağılm ve rızık- nızı arayın» (62/10) emrine uyarak yaşayan insandır. Bu insan, «Bu günün işini yarma bırakma, aksi halde işleri ve hakları zayi etmiş olur- sun. Ecel, emelin önündedir. Ecele iş ve amel ile koş. Çünkü ecel gel- dikten sonra artık iş ve amel yoktur» (*), kaidesine göre davranışlarını düzenler.

2 — Müslüman, beşikten mezara kadar ilim tahsil eden, ilmin kaybolmuş bir malı olduğuna inanan, Çin'de de olsa ilim ve bilgi edinme- ye çalışan, böylece bilgisini arttırarak, dünyevî sahada maişetini temin için fitrî ve mükteseb kabiliyetine en uygun mesleği seçmeye çalışan insandır. Çünkü, Allah'ın şu emrini bilir: «Ey insanlar, biz sizi dişi ve erkek olarak yarattık, uluslara ve kabilelere ayırdık, birbirinizi tanıyıp

(*) a.g.e., sh. 28.

bilesiniz diye. Allah'ın katında en şerefliiniz işinde en iyi olanınızdır. Allah herşeyin bilicisidir» (49/13). «Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt kabul eder, ibret alırlar» (39/9).

3 — Bütün kâinat insanın emrine verilmiştir. Oradaki imkânları en iyi kullanmak insanın görevidir. (Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin üstünde dolaşm ve Allah'ın rızkindan yiyin. Sonunda dönüş O'nadır.) (67/15).

Bu âyeti kerime'de yeryüzünün insanların faydalanmalarına hazır ve uygun bir durumda yaratıldığı ifade edilmektedir. Yeryüzü, üstünde dolaşılacak bir halde emre amâde kılındığına göre, artık dünya'da insanlara boyun eğmeyecek hiçbir maddi varlık yok demektir. Bu âyeti kerime, insanlığı daima yükselmeye doğru teşvik etmektedir.

İslâmiyet insanı çok çalışmaya, araştırmaya, keşif ve icatlarda bulunmaya ve ihtiyaçlarının tatmini için tabii kaynakları değerlendirmeye yöneltir. İmam Gazaliye göre üretim faaliyetleri 3 guruba ayrılır :

a. *Zarurî ihtiyaç maddelerinin üretimi:* Bunlar, müslüman insanın beş temel özelliğini muhafazasına yarayan bütün mal ve hizmetlerin üretimini kapsar. İnsanın beş temel özelliği: İman, Hayat, Akıl, Üretme ve Servet sahibi olabilmektir.

b. *Hayatı kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı üretim faaliyetleri:* Bunların üretimi yukarıda belirtilen beş temel özelliğin muhafazası ve devamı için şart olmamakla birlikte hayattaki meşakkat ve güçlükleri giderici ve konforu arttırıcı üretim faaliyetleridir.

c. *Zarafeti arttırıcı üretim faaliyetleri:* Bunlar, rahatlığı sağlamanın da ötesinde estetik, güzellik, zarafet ve sanat duygularını tatmine yarayan mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilidir. Medeniyetler geliştikçe bir çok maddeler bu kategoriler arasında yer değiştirebilir. Dün lüks sayılan bir mal ve hizmet, bugün zaruret haline gelmiş olabilir. O bakımdan, bu guruplara giren malların durumu sabit olmayıp seyyaldır. Bu malların üretim sıraları zarurî ihtiyaç maddelerinden başlayıp, sırasıyla hayatı kolaylaştırıcı ve zarafeti arttırıcı mallara doğru gider. Basit ve temel kaide, arada bir çatışma olup tercih gerektiğinde, daha üst kademedeki mal ve hizmetlerin üretimi için meselâ, daha alt kademedeki zarafet kategorisine giren bir mal veya hizmetten vazgeçmektir. Böylece, üretimde zarurî ihtiyaç maddelerine öncelik tanımacaktır.

4 — *Müslüman İnsanın Üretimde Ücretli Olarak Çalışırken Tâbi Olacağı Kaideler :*

İnsan, üretim faaliyetinde işçi olarak veya kendi başına çalışıyorsa, Allah, şu prensiplere uygun biçimde hareket etmesini ister. Böyle bir insan:

a. Maişetini temin için, fikrî ve bedenî mesai sarfetmiş olmasından dolayı iftihar eder. Çünkü Allah'ın şu emrini ve vaadini hatırlar: «Bilinsin ki, insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ilerde gösterilecektir. Sonra ona, karşılığı tastamam verilecektir.» (53/39, 40, 41).

b. Allah'ın ve Peygamberimizin şu sözlerini bilerek çalışır: «Yaptıklarınızdan elbet mesul olacaksınız.»; «İşçinin iş yaptığı vakit, güzel yapmasını Allah muhakkak sever!» «En iyi kazanç işine özen gösteren ve işverene saygı ile bakan işçinin elde ettiği kazançtır.»

c. Gelmiş, geçmiş peygamberlerin maişetlerini bir meslek ifa ederek, bedenî-fikrî mesai sarfederek kazandıklarını, Hazreti Davut'un gömlek dokuduğunu, Peygamberimizin çobanlık yaptığını hatırlar.

d. Peygamberimizin çalışanlar için verdiği şu müjdeli haberleri de bilir: «Çoluk-çocuğunun geçimini temin için çalışan Allah yolundadır. İhtiyar ana ve babasının geçimi için çalışan, yine Allah yolundadır.», «Kim helâl aramaktan yorgun gecelerse, affedilmiş olarak geceler.»

e. Müslüman insan, işinde şu prensiplerle çalışır: Temizdir, görünüşü (kılık-kıyafeti) iyidir, geçimlidir, emir ve talimatları dinler, tez canlıdır, işini sever, işini sonuna kadar yapar, işini kontrol eder ve düzeltir, işini tam yapar, sür'atli çalışır, temiz iş çıkarır, işbirliği yapar, tenkide açıktır, iş başında uygun şekilde hareket eder, düzenli bir iş sırası takip eder, alet-teçhizat, hammadde ve malzemelere gerektiği gibi ihtimam gösterir, alet ve motorlu teçhizatı uygun şekilde kullanır, hammadde ve malzemeleri ekonomik şekilde kullanır, verimli çalışma metotlarını uygular, sağlık ve emniyet tedbirlerine riayet eder.

f. Bütün bu çalışması sonucunda aldığı (ücret) gelirden dolayı Allah'a şükretmesini bilir; başkalarının kazancına göz dikip haset etmez, işverene kinle bakmaz, «mihnete sabır ve nimete şükürde Rabbinizin bize büyük imtihanı» olduğunu bilir (2/155). «Sizi korku, açlık, mal, can ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile imtihan eder, deneriz. (Ey peygamber!) Sen sabırlı davrananları müjdele.» (2/155) «Eğer

şükrederseniz, mutlaka size nimetlerini çoğaltırım. Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz azabım çok şiddetlidir.» (14/7).

g. Çalışmadığı zaman veya iktisadî hayatın çeşitli risklerine maruz kaldığı zaman, devletçe kendisinin ve çocuk-çocuğunun sosyal-güvenliğinin sağlanmasını talep etme hakkına sahip olduğunu bilir.

5 — İşverenlere Ait Kaideler :

a. Müslüman işveren, özel teşebbüs erbabı olup ziraat, ticaret, hizmet veya sanayi kesiminde çalışıyorsa, mülkiyet hakkının, devletçe güvenlik altına alındığından, çalışması sonucunda elde ettiği meşru malların çocuklarına miras olarak kalacağından emin olarak, devletin iktisadî faaliyetlerine müdahale etmeyeceği güvenci içinde istikbale emniyetle bakmak ister, geçimini, helâl yollarla sağlamanın şart olduğunu bilir.

b. Elde ettiği servet ve gelirin sırf çalışmasının sonucu olmayıp, Allah'ın takdiri ile tahakkuk ettiğine inanır. Zira bilir ki: «Allah, dilediğine önce hikmet ve bilgi ve bu yolla zenginlik ve bolluk verir» (2/269). «Dünya nimetlerini dileyen bilsin ki, dünya nimeti de Allah-tandır. Ahiret mükâfatı da...» (4/134). «Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir, Mülk mutlak mânâda sadece O'nundur» (3/109). «Göklerin, yerin ve aralarındaki herşeyin sahibi Allah'tır ve hükümrânlığı da Allah'ındır» (5/17, 18). İnsan, Allah'ın izni ve bağışıyla eşyaya sahip olur. Bilir ki, «Allah, dilediği kimsenin rızkını genişletir veya daraltır» (13/26). Müslüman işveren, malında, eşyanın, öbür insanların ve toplumun hakkı olduğunu; Allah'ın verdiği mala karşı, kendisine birtakım vecibeler yüklendiğini de bilir. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde şöyle buyurmuştur: «Onların mallarında muhtaçlar ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi» (51/19). İşveren, yönetimde âdil davranır, işleri ehline verir, yani işe, en uygun insanları seçer ve adam kayırmaz. «Allah, size, işleri ehline teslim etmenizi ve insanlara hükmettiğiniz zaman adaletten ayrılmamanızı buyurur. Şüphe yok ki, Allah herşeyi görür, bilir» (4/58).

c. İşçisini gözetir, kalbini hoşnut eder, ücretini, hakkı ölçüsünde ve vaktinde öder. Peygamberimizin şu sözünü hatırlar: «Üç kimse vardır ki, kıyâmet gününde onların hasmıyım. Bunlardan biri, işçiyi çalıştırdıktan sonra, ücretini tam olarak vermeyen kimsedir.»

d. İşçinin iş yükünü mâkul ölçüde düzenler ve peygamberimizin «onları, güçlerinin yetmediği şeylerle mükellef kılmayınız» sözünü hatırlar.

e. İş yaparken, hileden, spekülasyondan, vurgunculuktan, tekelci davranışlardan ve rüşvetten kaçınır. «Mallarınızı, aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, başkalarının mallarından bir kısmını, yalan yemin ve şahadet ile yemeniz için o malları hakimlere (reislere, yetkili yöneticilere veya mahkeme hakimlerine) el altından vermeyin» (2/188). Bu âyeti tefsir edenlere göre, anlatılmak istenen husus daha ziyade rüşvet ve çıkarıcılığın önlenmesidir. Bu sebeple aldatma ve dalavere ile elde edilen bütün kazançlar haramdır» (*).

f. Faiz almaktan kaçınır. (2/275, 278).

g. Ayrıca Allah yolunda harcamada bulunur. (2/254, 261, 267, 272, 274; 8/3, 13/22, 14/31, 22/35, 28/77, 32/16, 35/29-30).

h. Doğru sözlü, dürüst tüccarın peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle birlikte olduğunu da bilir. (Tirmizi'den Hadis), «Allah yolunda harcam, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareket ve davranışınızda dürüst olun. Çünkü Allah dürüstleri sever.» (2/195).

Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde şöyle demektedir: «Onlar, (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emreder, kötülüğü yasak ederler. Bütün işlerin sonu Allah'a varır» (22/41).

Müfessirlere göre: Bu âyet özellikle iktidarı elde bulunduran müslümanların hayatında intizam ve istikrarın gerekliliğini ifade etmektedir. Ayrıca namaz ve zekât görevlerinin hemen ardından iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek hususuna yer verilmesi, sosyal ahlâk ve nizamı koruyup geliştiren yöneticilerin üstün değerini ifade etmektedir (**).

6. *İstihşalden Sağlanan Gelirle İlgili Kaideler :*

Bir müslüman insan için üç türlü gelir vardır: Ücret, kâr ve kira. Faiz almaması gerekir. Bu üç türlü gelirin sağlanmasında :

a. Haram ve helâl ölçülerine riayet eder, meşru kazanç peşinde koşar, gayrimeşru kazancın yasaklandığını bilir (4/29, 30).

b. Kazancını, muhakkak emek veya risk unsurlarına dayandırır.

c. Emek sarfetmeden veya riske katlanmadan sırf parasını kullanarak para kazanmasının (haram) mümkün olmadığını bilir (Faiz yasası).

(*) Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, İst. Y. İslâm Enstitüsü, İstanbul, 1982, sh. 28; 2/188

(**) Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, a.g.e., sh. 336

d. İnsanlar arasında kazanç ve gelirden mutlak eşitlik olamayacağını kabul eder.

e. Baht oyunları, kumar vs. gibi zahmetsiz kolay kazanç yollarına gitmez, bunların haram olduğunu bilir (5/90-91).

f. Ticaretin helâl olduğunu (2/275), fakat spekülasyon ve karaborsacılığın haram olduğunu ve kim ihtikar yapacak olursa onun büyük bir günah işlemiş olduğunu bilir. Allah, bu hususlarla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'inde insanlara şöyle diyor :

«Ey inananlar! Mallarınızı, aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaret yoluyla yeyin. Haram ile nefsinizi mahvetmeyin. Şüphesiz ki, Allah çok merhametlidir» (4/29).

«Kim zulüm ve tecâvüz yoluyla bu yasakları işlerse, haddini aşarak haksızlığa sarparsa onu ateşe sokacağız...» (4/30) «Yasak edilenlerden kaçınırsanız, suçlarınızı örteriz ve sizi şerefli yere ulaştırırız.» (4/31); «Allah'ın, bazılarınızı bir diğerlerinize üstün kılmasını kıskançlıkla karşılamayın...» (4/32).

Bu âyetlerle ilgili tefsirlere göre: «Karşılıklı rizaya dayanan, mal-para, emek-ücret vb. mübadele çeşitleri, hem fertler, hem de onların teşkil ettiği toplum için faydalıdır; bu sebeple de meşrudur. Rızasız ve haksız kazançlar ise, geçici refah ve menfaatler sağlamakla beraber, arkasından isyanlar, ihtilâller ve felâketler getirir.». Âyet: «Başkasının malını» diyecek yerde «mallarınızı» demek suretiyle «millî servet» mefhumuna ışık tutmaktadır. Malî haksızlıkların getirdiği felâketlerden birisi ve belki en önemlisi katil'dir; haksızlıkla ve haram yollardan servet yapmak, fert ve cemiyet olarak adım adım ölüme gitmek şeklinde vasıflandırılmıştır.

Böylece bu âyetlerle, malların bâtil yolla yenmesi yasaklanmıştır. Malların haksızlıkla yenmesi, kısaca; Allah'ın izin vermediği ve yasakladığı yollardan yenmesi şeklinde özetlenebilir. Hile, rüşvet, kumar, zarurî ihtiyaç maddelerinin pahalılaşmasını düşünerek stok yapmak (ihtikâr) ve diğer haram alışverişler, malın haksızlıkla yenmesine birer örnektir. Bu yasakla birlikte âhiret azabından kaçınılmasına dair ikaz ve ilâhi affın vadedilmesiyle bir kolaylık görüyoruz. Allah kulunun bazı kusurlarını affederek, yardımını esirgemediğini ifade ediyor. Yine bu fıkrada insanların başkalarına verilen nimetlere göz koymamaları, nimeti asıl sahibinden istemeleri gerektiğine dair ilâhi emre şahid oluyoruz(*) .

g. İsrraftan (4/141, 7/31, 17/27) ve cimrilikten (3/180), (47/38)

(*) FİZİLÂL-İL-KUR'ÂN, Prof. Seyyid Kutup, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1973, c. 3, sh. 186-187

ve serveti yığmaktan (üretimden uzaklaştırmak), iddihardan (9/34-35) kaçınır.

h. Servetini toplumun zararına kullanmaz. Muhtaç ve yoksullara ve yetimlere yardım eder. Zira, böyle davranmayan zenginler için Kur'ân'da Allah şöyle buyurur: «Onu yakalayıp bağlayın; sonra alevli ateşe atın...» Çünkü o, Ulu Allah'a inanmazdı, «Yoksulun yiyeceği ile ilgilenmez, onları doyurmaya (kendi yanaşmadığı gibi başkalarını da) teşvik etmezdi» (69/30-34). Müfessirlere göre(*), «Bu âyet ile yoksulun gözetilmemesi ve onun haline hiç aldırmış edilmemesi, Allah'a imân etmemenin hemen akabinden en büyük günah olarak zikredilmektedir. Gerçekten İslâm ahkâmı içinde yer alan mükellefiyetler iyi incelendiğinde bunların iki noktada merkezileştiği görülür :

1. Allah'ın emrini büyük tanımak,
2. Allah'ın yarattıklarına şefkat göstermek» (90/17).

Şimdi, İslâm'ın bu normatif kaidelerine göre hareket eden bir insanın en doğru şekilde davranması için, gelirini kullanırken önünde şu alternatifler bulunur :

- a. Önce ihtiyaçlarını tatmin için tüketime yönelir, yani tüketim harcamaları yapar,
- b. Geliri ihtiyacından fazla ise tasarruf eder,
- c. Altın, gümüş gibi kıymetli madenler alıp saklayabilir. (İddihar, kenz),
- d. Başkasına ödünç verebilir,
- e. Veya yeni bir teşebbüse girişerek, bir şirket kurarak, tasarrufunu yeniden üretime tahsis eder, yatırım yapar.

Acaba, müslüman insanın gelirini sarfederken ilk alternatif olan tüketim ile ilgili faaliyetlerini düzenleyecek normatif İslâmî kaideler nelerdir?

II. İSLÂM'IN TÜKETİM HARCAMALARI İLE İLGİLİ NORMATİF KAİDELERİ

1. Bir müslüman insan, önce, tüketim harcamalarının münhasıran gelirin bir fonksiyonu olmadığı görüşünden hareket eder. Şöyle ki, insan, gelirlerin eşit olmadığını, gelirin tüketimi sınırlayıcı veya teşvik edici rolü olduğunu bilir ,fakat tüketim harcamalarını tayin

(*) Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, a.g.e., sh. 566

eden tek faktörün, iktisadî bir unsur olan gelirden ibaret olmadığını, istihlâk alanınınm, ayrıca Allah'ın emir ve yasaklarıyla düzenlendiğini bilir.

2. *Müslüman insanın tüketimini etkileyen (meta-ekonomik) normatif kaideler şunlardır :*

a. Müslüman insan, tüketim harcamalarında bulunurken geliri- ni, içkiye, kumara, gayrimesru kadın ilişkilerine vs. harcamamalıdır. Harcama sahaları, islâmî meşruiyet çerçevesi ile sınırlanmıştır. «Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden, helâl ve temiz olanlarından yeyin, Allah'a şükredin; eğer ona bağlıysanız.» (2/172, 2/168, 5/87-88, 6/142, 16/114).

b. Tüketim harcamalarında lüks ve gösteriş istihlâkinden kaçınmalıdır. Çünkü bu tip bir tüketimin yasaklandığını bilmelidir. «Mallarını insanlara gösteriş için sarf edip, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytanın arkadaşı olduğu kimse için bu arkadaş ne fenadır.» (4/38, 2/264, 270).

«Bunlar, Allah'a, âhiret gününe inanmış ve Allah'ın verdiği rızıklardan riyasızca sarfetmiş olsalardı ne olurdu? Allah onların söz ve işlerini çok iyi bilendir.» (4/39).

Ebû Zer (R.A.)'den nakle göre, Peygamberimizin; «Allah üç sınıf insanla ne konuşacak, ne onların yüzüne bakacak, ne de onların günahlarını bağışlayacaktır. Onlar çok azap çekeceklerdir. Bunlardan birincisi, servetini gösteriş uğruna harcayanlardır» diye buyurmaktadır. Bu sebeple, müslüman insan, ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, fakat bulunduğu cemiyetteki hayat seviyesine göre yaşayacaktır. Fakiri imrendirecek, onun hasedini tahrik edecek şekilde gösteriş istihlâkine gitmemesi gerekecektir. Yani, müslüman insanın tüketiminde «conspicuous-consumption ve demonstration effect» (*), gösteriş-istihlâki olmayacaktır.

c. İstihlâkin meşru olduğu sahalarda da *İstihlâk Miktarını* ihtiyacına göre sınırlayacak, nimeti tek tanesine kadar korumaya gayret edecek, israfın memnu olduğunu harcamalarında daima göz önünde bulunduracaktır. Bu sınırın çevre standartlarını çok fazla aşmaması-

(*) Bu kavramların izahı için bkz. :

- 1) «The Theory of the Leisure Class»; Thorstein Veblen's, (1899); A Mentor Book, 1953, U.S.A., sh. 60
- 2) James S. Duesenberry: «Income, Saving and Theory of Consumer Behaviour», Harvard Univ. Press, 1952
- 3) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, «Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme», İ. Üniv. Yay., No. 1951, İst., 1974, sh. 175-176

na dikkat edecektir. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde «Allah'ın kulları için verdiği süslenecik şeylerle, rızık olarak verdiklerinin temiz olanlarını kim yasak edebilir?» (7/32 «Yeyin için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez» (7/31) diye müslüman insana doğru yolu göstermiştir.

d. Tüketimde israfa kaçmayacağı gibi, zaruret olmadıkça da borç altına girmeyecektir. Tüketimini gelirin göre ayarlamaya çalışacaktır. İktisada riayet edecektir. Zira, Peygamberimizin, «Allah'ım, günah işlemekten ve borç içine girmekten sana sığınırım» (Hz. Aişe'den rivayet) dediğini, bilir. Zaruret olmadıkça borçlanmaz, borcunu sözleşmeye bağlar ve ödeme niyetiyle borçlanır ve borcunu vaktinde öder. Çünkü peygamberimizin, «Kim ki ödemek niyetiyle borç yaparsa Allah ona borcunu ödecektir, kim ki israf etmek niyetiyle borç yaparsa Allah onu yok edecektir.» (Buhari 43, 2) ve «Borcun ödenmesini geciktirmek haksızlıktır» (Buhari 43, 12) «Ödeme gücü olduğu halde ödemeyi erteleme, o kimsenin cezalandırılmasını haklı kılar» dediklerini hatırlayacaktır.

Böylece varlıklı, yani geliri ihtiyacını aşan müslüman insanın tüketim harcamaları, Allah'ın koyduğu kaidelerle sınırlanmaktadır.

İktisat kanunlarına göre, bir ülkenin iktisaden gelişebilmesi için yatırımların arttırılması, tüketim harcamalarının bu imkânı verecek seviyede ayarlanması gerekir. Müslüman insanın tüketim harcamalarındaki davranışı, hem iktisadî kalkınma hızını arttırıcı yönde tesir edecektir, hemde sosyal dengeyi, fakir-zengin arasında husumet, kıskançlık ve hasedi tahrik etmeyecek şekilde sağlamaya yardım edecektir. İslâm'ın prensipleri millî sınırı aşar, âlemşumuldur. Milletlerarası ahengin sağlanması yönünden de önemlidir.

III. TASARRUFLA İLGİLİ KAİDELER

Müslüman insanın geliri ihtiyacını aşınca tasarruf cihetine gidecek, malım ve parasını biriktirmeyi düşünecektir. Tasarruf edilen meblâğı, nakit veya kıymetli maden, altın, gümüş vs. halinde muhafaza etmek isterse, yani, gelirini (iddihar) etmek isterse İslâm'ın iki prensibi önüne dikilecektir. Birincisi Allah'ın iddiharı önleyici prensibidir. Çünkü Allah peygamberine «Altın ve gümüşü biriktirerek saklayıp, onları Allah yolunda harcamayan kimselere acıklı bir azap olduğunu haber ver, diye emretmektedir (9/34); Allah, bu emri ile altın ve gümüşü veya nakid parayı veya malı biriktirip de zekâtını vermeyenlerin âhrette şiddetli azap ile ceza göreceklerini haber vermektedir.

Böylece, müslüman insan, ilerde yatırımda bulunmak üzere, belli

bir süre altın, gümüş, nakit, kıymetli evrak, mal vs. biriktirerek tasarruf ederse, İslâm'ın diğer bir prensibi olan zekât vecibesi ile karşılaşacaktır. Çünkü, servetin (bir yılı geçtikten sonra) her yıl, asgari % 2.5 oranında bir kısmının zekât olarak ödenmesi gerekeceğinden, âtıl duran nakdî servet, durduğu yerde eriyecektir. Bu davranış tarzı, İslâm cemiyetinde tasarrufların âtıl durmasını önleyecek, gelirin yeniden iktisadî haayta dönmesine yardım edecektir. Paranın tedavül süratının artışı, para miktarındaki artış gibi, iktisadî hayatı canlandıracak ve üretimi arttıracaktır

IV — İKRAZDA BULUNMAK (KREDİ) İLE İLGİLİ KAİDELER

Müslüman insan, servetini âtıl tutmayı tercih etmeyince geriye iki ihtimal kalmaktadır. Ya gelirini iş yapan kimselere ödünç verebilir, veya kendisi iş yapıp yatırıma yönelebilir. Şayet nakdî servetini, başka birine ikraz etmeyi düşünür ve bunu bir sosyal yardım şeklinde değil de, iktisadî bir faaliyet olarak ifa etmek isterse, karşısına bir başka engel çıkacaktır. O da emek sarfetmeden ve riske katlanmadan sırf para karşılığında para kazanma yasağıdır. Çünkü Allah Riba'yı (faizi) yasaklamıştır. Faiz yasağı ile ilgili olan âyetlerden başlıcaları şunlardır :

«Ey iman edenler, Allah'tan korkun, eğer gerçekten inanıyorsanız, almadığınız faizleri hemen bırakın, almayın» (2/278).

«Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, bilin ki Allah ve Peygamberi ile savaşa giriştiniz, demektir. Eğer tövbe eder, faizcilikten vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir. Haksızlık etmeyiniz ki, haksızlık bulmayasınız» (2/279).

«Faiz yiyen kimseler (tefeciler) mahşerde tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi çarpılmış olarak kalkarlar. Onların bu hali, —alış-veriş— (Ticaret) de faiz almak gibidir, demelerindedir. Oysa, Allah, ticareti (alışverişi) helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kim rabbinin öğüdünü dinler, faizcilikten vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve işi Allah'a kalmıştır. (Allah dilerse onu affeder). Kim faizciliğe dönerse onun yeri cehennemdir, orada sonsuz kalır» (2/275).

«Allah, faizcinin malını eksiltir, hayırseverlerinkini artırır. Allah, haramla günah işleyeni sevmez.» (2/276).

«İnananların, iyilik yapanların, namaz kılıp, zekât verenlerin Allah katında mükâfatları vardır. Onlar için korku ve üzüntü yoktur.» (2/277).

«Ey inananlar; Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız faiz olarak artan miktarı almayın» (2/278).

Müfessirlere göre: «İslâm dini, faizi kesinlikle yasaklamış ve faizle iştigal etmenin hem dünyada, hem de âhirette zararlı olduğu açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu gün bazı kimseler, bu mevzuda tereddüde düşüyorlar. İslâm'da faizin haram edilmesi, evvel emirde diğer haramlarda olduğu gibi bir imtihandır. Gerçek mânâda müslümanın kendi aleyhinde de gözükse Allah'ın emirlerini kabul edip uygulaması gerekir. Bir müslüman, faiz yasağını inkâr etmeksizin faiz alır veya verirse günahkâr olur, ama İslâm'dan çıkmaz. İnkâr eden ise Allah'a karşı gelmiş olur.» (*)

Bu durumda müslüman insanın çalışmadan ve işin riskine katlanmadan, oturduğu yerde para kazanma yoluna gitmemesi gerekecektir.

V — YATIRIM YAPMAKLA İLGİLİ KAİDELER

Bu durumda müslüman insanın yapacağı rasyonel davranış, nakdî servetini üretime tahsis etmek, yani yatırım yapmaktır; böylece yeni yatırımlar sonucunda muhtemelen kârı artacaktır; Başarılı olduğu takdirde yeniden şirketler kuracak, fabrikalar inşa edecek, hisse senetleri satın alacak ve mütemadiyen faaliyetini genişletecektir. Geliri ve serveti artan müslüman insanın buna rağmen, tüketimi sınırlı olduğu için hayat şartları çevre şartlarının çok üstünde olmayacaktır. Bu durumda müslüman insanın üretim geliri ile tüketim harcamaları arasındaki fonksiyonel bağlantı zayıflamış olur.

Müslüman insanın yatırımlara yönelme zarureti, yatırımlar, iktisadî kalkınmanın müşevvik unsuru olduğundan, iktisadî kalkınmayı hızlandıracak ve millî gelir artacaktır. Bu sayede yeni yeni iş sahaları açılacak, istihdam imkânları artacaktır. Yatırım şekli olarak şu ihtimaller mevcuttur :

1. Ferdi teşebbüste bulunmak,
2. Ortaklık kurmak, (equity). Bu da adi ortaklık veya şirketlere ortak olmak (kollektif, komandit, limited, anonim vs.) şeklinde gerçekleşebilir. Bu yolla, küçük tasarruf sahipleri için pay almak mümkündür.
3. Kâr ortaklığına katılmak: Buna İngilizce (*Profit Sharing*),

(*) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, a.ğ.e., Hazırlayanlar: Dr. Ali Özek Başkanlığında; Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, İstanbul, 1982, sh. 46; âyetlerle ilgili tefsirler bu meâlden alınmıştır.

Arapça *Mudârebe* sistemi adı verilir. Mudârebe sisteminde, emekle sermaye bir işe ortak olarak girer ve kârı aralarında *anlaştıkları oranda* bölüşürler. Böylece teşebbüsün riski (kâr ve zarar), mukriz ile müteşebbis arasında bölüşülmüş olur. İkraz edenin, teşebbüsün hem kârına, hem de zararına ortak olması sağlanır. Anlaşma belirli bir süre için yapılmışsa, süre sonunda mukriz, kârı ile birlikte sermayesini alır ve kâr ortaklığı sona erer. Bu gün ülkemizde 16/12/1983 tarih ve 83/7506 sayılı kanun hükmünde kararname ile kurulan (resmî gazete, 19 Aralık 1983, no: 18256) *Özel Finansman Kurumlarına*, halkın belli süreler için kâr ortaklığı anlaşması yaparak katılmaları, *mudârebe* sisteminin uygulanması imkânı verilmiştir. Ayrıca, hükümet tarafından çıkarılan, İstanbul Köprüsü, Keban Barajı, Keban-Oymapınar ortaklık senetlerinden almak suretiyle halkın belirli sürelerle, bu işletmelerle kâr ortaklığına girmesi, *mudârebe* sisteminin bir uygulama biçimi olarak gösterilebilir.

VI — SOSYAL YARDIM

Bu yatırımlar sonunda geliri artan ve iktisadî başarımın doruğuna doğru yükselen müslüman insan, karşısında İslâm'ın çok çeşitli sosyal prensiplerini bulacaktır. Çünkü peygamberimiz (SAV), Allah'ın sevmediği ve günahların affetmeyeceği ikinci insan tipi, «Diğer insanlara karşı yükümlü bulunduğu mesuliyetlerden bihaber olandır», demektedir. Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde «Namaz kılın, zekât verin, Allah için (diğer) hayır yollarına halisane harcayın» diye buyurmaktadır. Peygamberimiz (S.A.V.), «Bir kimse, kardeşine yardım etmeye uğraşır, Allah da ona yardım eder» müjdesini vermekte ve «Doğrulukta ve iyilikte yardımlaşın, fakat kötülükte ve günahta yardımlaşmaktan kaçının», ikazında bulunmaktadır. Yine peygamberimizin, «Bir kimse, komşusu sefalet içinde aç iken ve kendi elinde imkânları var iken, buna bigane kalırsa, mü'min değildir» ve «Bir ülkede, bir kimse açlıktan ölürse, bütün ülke onun katili sayılır» sözleriyle varlıklı müslümanların sosyal mesuliyetlerini çok ağır bir şekilde hatırlatmaktadır. Bakara sûresinin 265, 272, 273, 274. âyetlerinde hayırla ilgili olarak Allah kullarına şöyle demektedir: «Allah'ın rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağınca iki kat ürün verir: Bol yağmur yağmasa bile en azından bir çisinti düşer (de yine bolca ürün verir). Allah bütün yaptıklarımızı görür.» (2/265).

«Hayır olarak harcadıklarımızın hepsi, kendiniz içindir. Yapacağı-

nız harcamayı, ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcadın. Hayır kasdıyla verdiğin ne varsa, size tam olarak noksansız verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız» (2/272). «Yapacağınız hayırlar, kendilerini Allah yoluna adanmış, Allah'tan başka hiçbir düşüncesi olmayan, o sebeple yeryüzünde dolaşıp kazanmaya imkân bulamayan, durumunu bilmeyen kimselere karşı gösterdikleri tokluktan dolayı zengin sayılan fakirlere verilmelidir. Çünkü onlar ortalıkta görünmezler, yüz-suyu dökerek kimseden birşey isteyemezler. Yaptığınız ve yapacağınız hayırlarınızı Allah eksiksiz bilir ve karşılığını verir» (2/273).

Müfessirlere göre, bu âyetle anılan fakirler, birinci derecede Allah yolunda çalışanlar, ikinci derecede ise samimi gayelerle ilim öğrenen ve aynı şekilde öğreten fakirlerdir.

Aynı Bakara sûresinin 274. âyetinde ise Allah'ın şu beyanı görülür; (Mallarını gece ve gündüz, açık ve gizli hayra sarfedenlerin mükâfatlarını Rab'leri verecektir. Onlar için ne korku, ne de üzüntü vardır) (2/274).

Müfessirlere göre bu âyetlerde teşvik edilen hayırlardan birinci derecede murad edilen zekâttır. Zira, İslâm'ın emrettiği şekilde zekât noksansız verilirse, fakirlik yok denecek kadar azalır. Ancak zekâtın sarf yerleri belli ve sayılı olduğundan, zekât verilmeyen yerlere de zekâtın dışında hayır yapılması gerekir.

İslâm'ın bu prensipleri müslüman insanı hayır sahasına yöneltir ve Allah'ın verdiği serveti Allah yolunda harcama eğilimini artırır. Çünkü iyi bir müslüman, kazancının belli bir nisbetini zekât olarak devlete veya fakirlere verdikten sonra da her müslümanın öbür müslümanlardan sorumlu olduğu bilincine varır ve Kur'ân'm «Allah faiz gelirini eksiltir, hayırseverlerinkini artırır» (2/276) meâlindeki müjdesini hatırlar. Esasen zengin insan, maddî ihtiyaçlarını tatminde doygunluk noktasına da gelmiştir. Bundan böyle ilâve tüketim harcamalarının azalan fayda kanunu gereğince marjinal faydası süratle azalacak, sifıra inecek, hatta negatife dönüşebilecektir. Bu durum, insanları bunalıma götürür, hayattan zevk alamaz hale düşürür ve behîmî arzularının tatmini cihetinde gayri ahlâkî yollara saptırır, azdırır.

İyi bir müslüman bu noktaya inmez. Çünkü, istihlâkini, doygunluk noktası olan sifıra inmeden ahlâkî mülâhazalarla (israftan kaçınma) esasen frenlemiştir.

Lükse ve gösteriş istihlâkine gitmediği için müslüman insan, gayrimesru yollara esasen yönelmemiştir. Buna rağmen, şahsî tüketiminin marjinal faydası azalmaya başlayınca, sosyal harcamalara (sosyal

yardım) yönelirse, bu sahada azalan fayda kanunu işlemez. Sosyal harcamalar çoğaldıkça sağladığı manevî tatmin duygusu artar. Zira o kimse Allah'ın rızasını sağlama inancı içindedir.

İyi bir müslüman, bilgisini arttırarak, hayırlı bilgilerle ahlâkı yükselterek kemal mertebesine erişmeye çalışmakla mükelleftir. Allah'ın takdir ettiği nisbette maddî ve manevî seviyesini yükseltir. Allah Kur'ân-ı Kerim'de bu hususla ilgili olarak şöyle demektedir: «Allah, dilediğine faydalı bilgi (hikmet), zenginlik ve bolluk verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır ve üstünlük verilmiştir. Aklı erenler, bundan ibret alırlar (2/269).

Müfessirlere göre: bu âyette geçen hikmet kavramının maddî ve manevî muhtevası vardır; Allah, bol ihşanda bulunduğu zaman yalnız malı veya yalnız mağfireti vermez. Her ikisini birleştiren hikmeti verir. Hikmet verilen kişiye nuranî basiret verilmiştir ki onunla hareket ve davranışlarında isabetli ve doğru kararlar verir. Hikmet sahipleri, derin ve yararlı bilgiler edinir ve Allah'ın kendisine hikmet verdiği kimseler evvelemirde Peygamberler ve ilmi ile amel eden âlimlerdir. Bilgili olmanın en çok değer verilen tarafı, insanlığa yararlı olmaktır. Peygamberimiz hadislerinde şöyle buyurmuştur: «İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır.»; «Allah'tan yararlı bilgi isteyin, yararsız bilgidan Allah'a sığının.» «Doğruluk, adalet, ihlâs, sevgi, saygı, ağırbaşlılık, başkalarına faydalı olmak, cömertlik, alicenaplık gibi yüksek vasıfları taşıyan kimseler de hikmet ehlerinden sayılır. İslâm'a tam olarak inanan, Kur'ân'ın emirlerini öğrenip, noksansız uygulamak için çaba sarfeden, tüm kötülüklerden uzak duran kimse hikmet sahibidir ve onlara büyük hayır verilmiştir.» (*).

Böylece müslüman insan, İslâmî prensiplere göre hareket ettiğinde rasyonel bir davranış olarak sosyal yardım cihetine yönelir. Kur'ân-ı Kerim'de bu husustaki hükümlerden birkaçı şöyle der: «Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça (en) iyiye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.» (3/92). Bu âyeti kerimede en iyi şekilde tercüme edilen —bir— kelimesi, hayrın, iyiliğin kemâl noktası, Allah'ın rahmeti, rızası ve cenneti manâlarında anlaşılmalıdır. —Bir— imanda, ibadette ve ahlâkta en doğru ve en güzel hayatı yaşamaktır. Böyle bir hayata ve Allah'ın lütuf ve inayetine ulaşmanın şartlarından biri, kişinin sahip olduğu ve sevip bağlandığı şeyleri Allah yolunda kullanmasıdır. Müfessirlere göre bu şeyler, *servet, mevki ilim ve beden kuvveti* gibi maddî ve manevî imkânlardır. Yine bu konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'in Bakara sûresinin 177. âyetinde Allah kullarına hitaben şöyle demektedir: «Gerçek iyilik, yüzünüzü doğru veya ba-

(*) Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, a.g.e., sh. 44, (2/269).

tı tarafına çevirmeniz değildir; asıl iyilik, Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, inanmak; Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan harcamak, namaz kılmak ve zekât vermektir. Antlaşma yaptığı zaman verdikleri sözü yerine getirenler, sıkıntı, hastalık, savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Azaptan korunacak olanlar da ancak onlardır.» (2/177).

«Ey inanç sahipleri, size verdiğimiz zenginliklerden bir kısmını yoksullara harcayın. Alışverişin, dostluğun ve şefaatin olmadığı (kıyâmet) günü gelmeden hayır işleyin.» (2/254).

«Mallarımı Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah'ın lutfu boldur, her şeyi bilendir.» (2/261).

«Mallarını Allah yolunda hayra verip de sonra başa kakmayan, alanların gönlünü kırmayan (onlara iyi davranan) kimselerin Allah katında kendilerine has mükâfatları vardır. Onlara korku ve acı yoktur.» (2/262). «Çünkü güzel söz ve hoş görü (suç bağışlama), peşinden başa kakılan, gönül inciten sadakadan daha iyidir.» (2/263).

«Ey inananlar, gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhîret gününe inanmayan kimseler gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Çünkü onun bu hali, üzerinde biraz toprak bulunan kayanın haline benzer ki, şiddetli bir yağmurdan sonra üzerindeki toprak silinip çıplak kaya haline gelir. Böyleleri (gösteriş için amel edenler) kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah inanmayan toplumlara doğru yolu göstermez.» (2/264).

«Ey imân edenler, hayrınız için kazandıklarınızın, yetişen ürünlerinizin temizlerinden harcayın. (Zekât ve sadaka verin). Kendinizin ancak göz yumarak alabileceği değersiz ve kötü şeyler vererek sakın hayır yapmaya kalkışmayın. Biliniz ki Allah vereceğiniz sadakalardan mustağnidir, övülmeye lâyıktır, her şeyi bilicidir.» (2/267). Müteakip âyeti kerime'de Allah, kullarına şöyle hitap ediyor: «Şeytan, sizi fakirlikle tehdit eder (korkutur, fakir olursunuz diyerek sadaka vermenize mani olur) ve sizin cimri olmanızı emreder. Allah ise bolluk vericidir. Allah'ın ihsanı boldur, her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.» (2/268). Müfessirlere göre: «bu âyetlerde hayır yapmak teşvik edilmiş, ancak hayır yaparken kalp kırılmaması, fakirin küçümsenmemesi, eziyet edilmemesi, yapılan iyiliğin başa kakılmaması, gösterişten kaçınılması,

şiddetle tavsiye edilmiştir. Aksi halde, yapılan hayırdan fayda ve sevap yerine günah ve azap gelir. (*) .

Müslüman insan gelirini hayra sarfedince, fakirin nezdinde itibarı artmış olur. Sınıf mücadelesi ve nefreti, yerini insanlararası ahenk ve sevgiye bırakır. Bu arada bu zengin müslüman, yardıma muhtaç insanlar arasında dara düşmüş tüccarlarla ve borç isteyen müslümanlarla da karşılaşır.

VII — KARZ-I HASEN

Karz-ı hasen, menfaat düşünmeden, hayır için borç vermek demektir. İmkânı olan insanın, darda kalmış olanlara karşılık beklemeden ödünç vermesi tavsiye edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak, Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanlara şöyle hitap etmektedir :

«Eğer borçlunuz darlık içinde ise, eli bollanmcaya kadar ona zaman tanıyın. Eğer gerçekleri çok iyi anlayan kimselerden iseniz, (ödeyemeyecek derecede güçsüz olan borçlunun borcunu) sadaka yerine bağışlarsanız sizin için daha hayırlı olur» (2/280).

«Ey inananlar, muayyen bir vâde ile borçlandığınız vakit onu yazın. Aranızda bir kâtip de doğrulukla yazsın. Yazan, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, (herşeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Borç, büyük veya küçük olsun, onu müddeti ile beraber yazmaya üşenmeyin. Bu şekilde yapılan muamelelerde şahit gösterin (hiç bir kâtibe ve hiçbir şahide zarar verilmesin.) (2/282).

Müfessirlere göre : bugün uygulanmakta olan noter sistemini ortaya koyan ve uygulanmasını isteyen İslâm dinidir. Şahitlik ve kâtiplik müessesesi, herkesçe korunması gereken bir müessesedir. İnsanlar arasında yapılan her türlü muamelenin şahitler huzurunda yazılması hak ve adalete daha uygundur. (**).

Karz-ı hasen, menfaat düşünmeden, hayır için borç vermek olduğundan, insan kime borç verecektir? Tabiatıyla, ihtiyacı olan iyi bir insana. Varlıklı müslüman insan ihtiyacı olan iyi insana ödünç verince cemiyetin iktisadî yapısı ile sosyal bünyesi arasında irtibat kurulmuş, insanlar, iktisadî hayatta dürüst harekete teşvik edilmiş olacaktır. Müslüman insan, şahıslara bizzat borç verebileceği gibi, bu yardımı müesseseler kanalıyla da yapabilir. Meselâ vakıflar bunlardan biridir.

(*) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, a.g.e., sh. 43, (2/264).

(**) İbid, sh. 47

VIII— FAKİRİN ZENGİN ÜZERİNDEKİ HAKKI

Zekât mecburiyeti kaidesi : İslâmiyette zekât mecburidir. Bu yolla cemiyetin nisbî olarak zengin sınıflarından fakir ve muhtaçlara bir gelir transferi yapılmış olur. Zekât iktisadî bir ibâdet olup, Kur'ân-ı Kerim'de Allah bir çok âyetlerde namaz ile birlikte zekât vermelerini kullarına emretmiştir. Meselâ Zariyat Sûresinde, (inanınlar, mallarında yoksul ve muhtaçlar için bir hak olduğunu kabul eder...) (51/19); (Mallarında, isteyene ve —istemediği için— mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar, cennetlerde ikramlara mazhar kılınırlar.) (70/24-25).

«Namazı kılın, zekât verin, kendiniz için işlediğiniz her hayrı Allah katında bulacaksınız. Allah yaptıklarınızı görür.» (2/110). Zekât, mecburî bir ödeme olduğu için, zenginlerin malı ve serveti üzerinde cemiyetin bir hakkı olarak tezahür eder. Zekât, bu özelliğiyle ihtiyarî mahiyetteki sadakalardan sayılır. Esasında sadaka, zekâtı da kapsayan daha geniş bir kavramdır. Bu mânâsıyla her zekât, aynı zamanda bir sadakadır. Fakat mecburi olan yegâne sadaka şekli Zekât'tır. İnsanlar, belli bir NİSAB'm üzerinde üretken mala sahip olduğunda zekât ödemek mecburiyetindedir. Zahirî (dışarıdan görülebilen) ve batmî (dışarıdan görülüp bilinemeyen) üretken mal ve kıymetlerin toplam değeri, bu belirli nisab'ı aşarsa ve bir yıl süreyle elde bulunmuş olursa, onun sahibine zekât ödeme mecburiyeti doğar. *Nisab'm*, zarurî ihtiyaçları tatmin sınırının üstünde olması gerekir. Aynı zamanda nisab sınırını aşan insan, borçsuz olmalıdır; veya borcu düşüldüğünde kalan değer, nisab sınırını aşmış olmalıdır. Üretken olmayan mallarla, zarurî ihtiyaçları karşılayan mallar, zekât nisabının hesaplanmasında dikkate almaz. Zekât'm nisbeti, varlığı oluşturan malların cinsine göre asgari %2,5 ile %20 arasında (1/40 ile 1/5 arasında) değişir.

Tevbe Sûresinde zekâtın sarf yerleri sekiz grupta belirtilmiştir :

1. Fakirler,
2. Miskinler (muhtaçlar),
3. Zekât toplayan memurlar,
4. Müellefetül kulüb, gönülleri İslâm'a ısındırılmak istenenler,
5. Esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyen esir ve köleler,
6. Borcuna karşılık malı olmayan borçlular,
7. Allah yolunda çalışıp cihad edenler,

8. Yol ođlu, yolcu olup, yolda dara dűşenler.

Bu âyet, zekâtın farz olduğunu gösterir ve alınan zekâtların harca-
nacađı yerleri belirler. (9/60).

Bu tasnife göre, zekât verilecekler arasında önce fakir ve muhtaç-
lar gelir. Zekâtın sarf yerleri, Kur'ân-ı Kerim'de Allah tarafmdan açık-
ça belirtilmiştir. Nelerden ve ne miktar zekât alınacağı da hadislerle
açıklanmıştır.

Ö Z E T

Toplumun iktisadî bünye itibariyle dengeli bir yapı arzemesi, her
şeyden evvel bu müslüman insan tipinin yetiştirilmesine bağlıdır. Çün-
kü ister isçi, ister işveren, ister kendi başına çalışan olsun, ister özel
kesimde, ister kamu kesiminde çalışan durumunda bulunsun, toplu-
mun yapısını insan unsuru oluşturacaktır.

Eğer iktisadî hayatta özellikleri belirtilen müslüman insan tipi
çoğalır, fertler islâm'ın bu normatif kaidelerine göre davranışlarını
ayarlayabilirse, insanın eline geçen imkânları iş hayatında iyi değer-
lendirmesi, talebi ve arzı meşru ve faydalı sahalara yöneltmesi, üreti-
mi arttırması, işte verimi çoğaltması, artan tasarrufu faydalı yatırımlara
yatırması veya başka müteşebbislere karzı hasen olarak ikrazda
bulunması, devletin vergisini ve zekâtını tam ödeyerek, servetini Allah
yolunda sosyal yardımlara harcaması mümkün olur. Ve sonuçta, böy-
le insanlardan oluşan bir toplumda sosyal adalet içinde iktisadî geliř-
me sağlanmış olur.

KAYNAKLAR :

1. Ahmad, Khurshid. «Principles of Islamic Education» - Islamic Publication LTD. Lahor, Dacca, Karachi, 1966.
2. Ahmad, Kurshid, Editör, «Studies in Islamic Economics» The Islamic Foundation, U.K. 1980.
3. Ahmad, Shaikh Mahmud, «Economics of Islam» Comperative Study, Muhammed Ashraf, Kashmiri Bazar-Lahore, 1964.
4. Akram, Muhammad, «Islamic Economics», Annotated Sources in English and Urdu, The Islamic Foundation, U.K. 1983.
5. Ansari, F.R. «Islam Versus Marxism», Islamic Public Bureau series no: 5, Athlone, Cape Town, South Africa.
6. A. Özek - H. Karaman - A. Aydın - M. Erkal, «Zekât» İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay. 5. İstanbul 1984.

7. Brohi, A.K. «Iqbal and the concept of Islamic Socialism», Al Karimi Press, Karachi.
8. IDB, IRTIE-Jeddah, «Islamic Economics» A bibliography, 1984.
9. Mahmud, Ahmed. İslâm İktisadı, Terc. Y. Ziya Kavakçı, Çağaloğlu Yayın-evi. İst., 1975.
10. Mannan. M.A. İslâm Ekonomisi, Fikir Yayınları, 4. baskı 1980, İst. Tercüme: Bahri Zengin, T. Ömeroğlu.
11. Mohammad ARIFF - Editor. «Monetary and Fiscal Economics of Islam» KAAU-ICRIE Jeddah, 1982.
12. Muazzam Ali, Editor, «Islamic Banks» and Strategies of Economic Cooperation, Int. Association of Islamic Banking, London, 1982.
13. Muslehuddin, Mohammed. Dr., «Insurance and Islamic Law» Islamic Public Ltd. Lahore, Dacca, 1969.
14. Nienhaus, Volker, «Literature on Islamic Economics», In English and German, Al-Kitab Verlag, Köln, 1982.
15. Sıddıqı, Dr. M. Nejatullah. «İslâm Ekonomisinin Temelleri», terc. Bahar Gürsan, Kaynak yay. İzmir, 1976.
16. Waqar, Masood Khan, «Towards an Interest - Free Islamic Economic System, The Islamic Foundation, U.K. and The International Association for Islamic Economics, Islamabad, Islamic Economic Series, 11, U.K., 1985.
17. Zaim, Sabahaddin, «Comtemporary Turkish Literature on Islamic Economics», in «Studies in Islamic Economics», P. 317, Edited by K. Ahmad, The Islamic Foundation, U.K. 1980.
18. Zaim. Sabahaddin, «Islamic Economics as a System, Based on Human Values» in «Islamic Banks and Strategies on Economics, Edited by Muazzam Ali, A.I.B. 1982. London, P. 15-25.
19. Zaim. Sabahaddin, İslâm ve İktisadî Nizam, Teknik Elemanlar Birliği, Karabük Şubesi Yay. 1, Karabük 1979.
20. Zaim. Sabahaddin, «İktisadî Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı», İslâm Tetkikleri Ens. Dergisi C. 7, 1-2 1978.
21. Zaim. Sabahaddin, «Modern İktisat ve İslâm» M.T.T.B. İstanbul 1969.
22. Ziyauddin Ahmad, Munewar Iqbal, M. Fahim Khan, Editor, «Fiscal Policy and Resource Allocation in Islam, Institute of Policy Studies, Islamabad, Pakistan 1983.
23. Z. Ahmad, M. Iqbal, M.F. Khan, ed. «Money and Banking in Islam» K.A.A.U. Jeddah, ICRIE - Institute of Policy Studies, Islamabad, 1983.